

Софийски университет „Свети Климент Охридски“

Исторически факултет

Катедра Археология

Филип Георгиев Колев

**Селищен живот в долината на Средна
Струма през римския период**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „Доктор“**

Научен ръководител:

проф. д-р Костадин Рабаджиев

Рецензенти:

проф. д-р. Александра Димитрова-Милчева

доц. д-р. Людмил Вагалински

**София
2018 г.**

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на разширено заседание на Катедра Археология в Историческия факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ на 12.01.2018 г.

Дисертацията е съставена от три части: I. Текст, II. Каталог и III. Приложения. Текстът се състои от: въведение, три глави, заключение и списък на съкращенията и цитирана литература (327 страници). Каталогът включва: въведение, селищен и епиграфски каталог (152 страници). Приложението съдържа: въведение, четири таблици, статистически данни, 21 карти и 56 образа (64 страници). Общият обем на изследването възлиза на 543 страници.

Защитата на дисертационния труд е насрочена за 15. 05. 2018 г. и ще се състои на заседание на научно жури в състав:

Рецензенти:

Проф. д-р. Александра Димитрова-Милчева

Доц. д-р. Людмил Вагалински

Становища:

Проф. д.и.н. Диляна Ботева

Проф. д-р. Венцислав Динчев

Проф. д-р. Костадин Рабаджиев

Написването на дисертационния труд не би било възможно без подкрепата и съдействието на много хора, на които изказвам своите искрени благодарности. Благодаря на научния ми ръководител проф. д-р Костадин Рабаджиев за помощта при създаването на тази дисертация. Изключително съм признателен на проф. д-р Венцислав Динчев за неговите ценни напътствия, които ми помогнаха за изследването на селищния живот в долината на Средна Струма още от времето на магистърската ми теза. Най-сърдечно благодаря на ас. Николай Шаранков за неговата неоценима помощ и безценни съвети при работата с епиграфския материал и за това, че сподели своите наблюдения върху надписите от района. Благодаря на проф. д-р Александра Димитрова-Милчева, д-р Емил Нанков, доц. д-р Людмил Вагалински, Владимир Петков, Сотир Иванов, д-р Христина Цонева, Методи Златков, Милена Крумова, гл. ас. д-р Иван Вълчев, гл. ас. д-р Ивайло Лозанов, д-р Румяна Милчева, проф. д.и.н. Диляна Ботева, гл. ас. д-р. Юлий Емилов.

Филип Колев

Въведение

Долината на Средна Струма е слабо позната на античните автори, но е богата на епиграфски паметници, хвърлящи светлина върху различни аспекти от всекидневния живот на местното население. Именно въз основа на надписите могат да бъдат проследени отношенията както между централната власт и местните градски общини, така и процесите, протичащи вътре в общностите. Същевременно, благодарение на археологически разкопки, теренни изследвания и случайно открити находки, пред нас се разкрива една гъста селищна система, състояща се от различни по характер единици: градове, села, крепости, светилища и др. Проучванията в селищните обекти, сред които най-голямо значение имат градските центрове, разкриват архитектурния облик на населените места и по този начин спомагат за изграждане на една по-цялостна реконструкция на селищния живот. Комбинация от трите типа извори: исторически, епиграфски и археологически, дава възможност да бъде обрисувана по-достоверно картината на селищния живот в Североизточната част на провинция Македония през римската епоха. Натрупаната през последните десетилетия археологическа информация и новооткритите епиграфски паметници налагат едно ново обобщаващо изследване.

Предмет

Предмет на предложения дисертационен труд е изследването на селищния живот в долината на Средна Струма през римската епоха (II в. пр. Хр. – IV в. сл. Хр.). В случая *селищен живот* се разбира в по-широк смисъл - т.е. предметът на изследване е включва историческото развитие, административното устройство, планировката и архитектурата на различни по характер селищни обекти (градове, села, крепости, светилища и др.), свързани в единна селищна система.

Териториален обхват

Териториалният обхват на настоящото изследване обхваща долината на Средна Струма. Под термина *Средна Струма* в дисертационния труд приемаме не географското наименование на физико-географската подобласт, включваща в себе си Каменишката, Кюстендилската, Дупнишката, Благоевградската, Симитлийската, Брежанската и Санданската котловини, заедно с проломите Лисец, Разметаница, Кочериновски, Орановски и Кресненски, а наложилото се в историческата и археологическа литература наименование на района между Кресненския и Рупелския пролом, заедно с долното течение на р. Струмешница.

Така представената територия представлява една добре обособена географска област, заобиколена с високи и средно високи планини, което е предпоставка за специфичен културен облик и относително автономно историческо развитие.

Хронологичен обхват

Изследването обхваща периода на римската власт в долината на Средна Струма. Началото му се поставя с основаването на провинция Македония през 148 г. пр. Хр., което довежда до инкорпориране на македонските земи в рамките на Римската република. За края на периода приемаме разделянето на Римската империя след смъртта на император Теодосий I (379-395 г.) през 395 г. сл. Хр., с което в историографията се приема, че завършва късноримският период.

За целите на изследването е използвана следната вътрешна периодизация:

- *Републикански (или ранноримски) период* - обхваща времето между средата на II в. пр. Хр. до края I в. пр. Хр. Началото на римската власт настъпва с образуването на провинция Македония (148 г. пр. Хр.), а краят на периода настъпва през 27 г. пр. Хр., когато Октавиан е обявен от Сената за принцепс, с което се слага край на републиканския период и същевременно се поставя началото на императорския или епохата на Принципата.

- *Принципат (или средноримски период)* - вмести се във времето от края на I в. пр. Хр. до реформите на имп. Диоклециан от края на III в. сл. Хр., след които империята променя съществено своя облик.
- *Доминат (или късноримски период)* – помества се в хронологическите граници от края III в. до края IV в. или между споменатите реформи на император Диоклециан и разделянето на империята след смъртта на император Теодосий I през 395 г.

Селищният живот през римската епоха, в разглеждания период, има своите корени в предходната елинистическа епоха, което заедно с проблемите, свързани с разграничението на елинистическия от ранноримския период, ни кара да отделим в текста нужното внимание и на този период.

Цел и задачи на дисертацията

Основната цел на настоящата докторската дисертацията е да реконструира, доколкото това е възможно, селищния живот в долината на Средна Струма в периода II в. пр. Хр. – IV в. сл. Хр. чрез използването на исторически, епиграфски и археологически данни.

Поставената цел е реализирана чрез изпълнението на следните задачи:

- Изследване на историческите процеси в провинция Македония и тяхното отражение в долината на Средна Струма.
- Анализ на историческите извори, свързани със селищни обекти, локализиращи в разглежданата област.
- Изследване на местната административната организация в контекста на провинция Македония.
- Анализ на етнокултурната принадлежност на местното население.
- Археологическо изследване на селищната система в областта за посочения период.
- Изследване на пътната мрежа.

Извори

Археологическите данни могат да бъдат разглеждани като най-важния извор при реконструиране на селищния живот. Те могат да бъдат събирани чрез археологически разкопки, теренни проучвания и въз основа на случайни находки.

Епиграфските данни са ценен източник, който предоставя информация: за местната топонимия, разкривайки имена на градове, села и т.н.; за строителни дейности, информирайки ни за изграждането на различни сгради и оттам за архитектурния облик на градовете; за административното устройство, посочвайки връзките между централната и провинциална власт с местните общности чрез императорски рескрипти, и за структурата на муниципални органи и длъжности чрез решения на градските управи; за религиозния живот, чрез посвещения на различни божества; за лица на военна служба и ветерани, индикатор за проникване на римската култура и като цяло за етнокултурната характеристика на населението, което научаваме от надгробни стели и различни по характер посвещения.

Историческите извори са друга група източници, които хвърлят светлина, макар и в повечето случаи твърде оскъдна, върху селищния живот. В съчиненията на повечето антични автори разглежданите земи са споменати в контекста на географията на Македония. Такава информация се открива в творбите на Тит Ливий, Страбон, Плиний Стари, Клавдий Птолемей, Пойтингеровата карта, Хиерокъл и Анонимния равенски космограф. Макар авторите на последните две съчинения да пишат в един по-късен период, техните сведения могат да бъдат извор и за по-ранния римски период. Сведения за политическата история намираме в работите на Тит Ливий, Фронтин и вероятно Диодор. Макар и с неисторически характер, интересна е и информацията дадена от Флегон в съчинението му „*За дълголетниците*“.

Нумизматичните данни са източник на различна по своето естество информация. Колективните монетни находки, когато не са в гробен комплекс или не са открити в светилище, могат да бъдат разглеждани като извор за нашествие или придвижване на военни контингенти. Струпването на множество монетни находки в сравнително малък географски район индикира и наличието на тържище. Успоредно с това монетната циркулация свидетелства и за осъществяването на търговски връзки със съседни или по-далечни райони по този начин маркира и пътищата, по които се е осъществявала и търговията. Източник на информация за градските центрове е тяхното собствено монетосечене, какъвто е случаят с Хераклея в периода I-II в. сл. Хр.

Глава I

Политическа история и историческа география

1. Историческо развитие на провинция Македония и Средна Струма

1.1 Македония и Средна Струма през републиканския период

Инкорпорирането на Македония в римската провинциална система се случва след потушаването на въстанието на Андриск, известно още като Четвърта македонска война (149-148 г. пр. Хр.). Републиканският период в провинцията е време на обща несигурност, породена първоначално от претенциите на отделни лица към македонския престол, с които римляните бързо се справят. Впоследствие започват и непрекъснати нашествия, осъществявани от скордиските и техни съюзници сред тракийските племена, а в последствие и от войски на Митридат. Те водят до две сериозни кризи. Първата може да се отнесе към последната четвърт на II в. пр. Хр., когато на няколко пъти изпратената срещу варварите римска армия е разбивана, а в провинцията са изпращани консули с големи военни контингенти. Втората криза настъпва по време на Първата Митридатова война (89-85 г. пр. Хр.), когато на практика за една година Рим губи Македония. Положението е овладяно, благодарение на енергичните действия на Сула и в следващите години управителите на Македония съумяват да изнесат военните действия извън границите на провинцията. През третата четвърт на I в. пр. Хр. Македония става и сцена на серия от граждански войни, в хода на които се решава съдбата на римската държава. Траен мир в провинцията настъпва с управлението на имп. Август (27 г. пр. Хр. – 14 г. сл. Хр.).

Липсата на достатъчно исторически извори, епиграфски паметници и данни от археологически проучвания силно затрудняват изграждането на една цялостна картина на историческите процеси, развиващи се в долината на Средна Струма в периода II-I в. пр. Хр. Първият сблъсък с римляните настъпва след битката при Пидна (168 г. пр. Хр.), но резултатите от него остават неясни. Може

да се предположи, че до конфликт с Рим не се стига, а след изпращането на римската армия, местните македонски гарнизони се предават. Хераклея, заедно с нейната територия и цялата област Синтика, влизат в границите на Първа Македонска област с главен град Амфиполис. С основаването на провинция Македония през 148 г. пр. Хр. областта е включена в пределите на римската държава. Поради граничния ѝ характер в нея са настанени и римски гарнизони. Такива обекти са известни в м. Св. Спас, с. Ласкарево (*Сел. Кат. № 041*) и м. Самуилова крепост, с. Ключ (*Сел. Кат. № 110*), в м. Градището, с. Първомай (*Сел. Кат. № 085*) и вероятно м. Св. Илия, с. Богородица (*Сел. Кат. № 086*). Същевременно е налице и временен лагер, регистриран в м. Синаница II (*Сел. Кат. № 050*). Непрекъснати нашествия, от II – I в. пр. Хр., които опустошават провинцията, намират своето отражение и по средното течение на р. Струма, за което свидетелстват монетните съкровища от гр. Петрич и с. Горна Градешница и едно сведение на Фронтин за поражението на римския гарнизон в Хераклея. Същевременно Първата Митридатова война довежда до загуба на римския контрол над Македония и последвалите действия на Сула срещу съюзниците на Митридат несъмнено засягат и разглеждания район. Военните действия в хода на гражданските войни, които разтърсват римския свят и опустошават провинция Македония след средата на I в. пр. Хр., не засягат пряко Синтика. Въпреки това има податки, които позволяват да смятаме, че жителите на Хераклея заемат страната на Октавиан и Антоний в конфликта им с убийците на Цезар, вследствие на което получават известни привилегии.

1.2 Македония и Средна Струма през епохата на Принципата

Реформите на Август засягат и Македония, чийто контрол е предаден на римския Сенат. Промени настъпват при имп. Тиберий (14-37 г.), когато след желание на местното население за по-ниски данъци, управлението на провинцията е иззето от Сената за един период от близо 30 г. Със създаването на провинциите Мизия (15 г. сл. Хр.) и Тракия (46 г. сл. Хр.) Македония се превръща във вътрешна провинция с фиксирани граници. Нови

административни реформи, свързани с основаването на нови градове, регулиране на границите на съществуващите и извършване на ценз на провинциалното население настъпват при управлението на императорите Траян (98-117 г.) и Хадриан (117-138 г.). Към средата на III в. римската империя, в това число и Македония, навлиза в криза, породена както от непрекъснати вътрешнополитически борби за императорския трон, така и от зачестилите през този период варварски нашествия, които в крайна сметка водят до социална криза и икономически упадък. Всичко това е съпътствано и с избухване на чумна епидемия, която не подминава и Балканите. При управлението на имп. Аврелиан (270-275 г.) започва процес на стабилизиране на империята, който намира своя завършек с реформите на имп. Диоклециан (284-305 г.).

Ако през републиканския период са налични малко исторически извори, чрез които е възможно да се реконструира развитието на областта, то през епохата на Принципата те на практика напълно отсъстват. Въпреки това археологическите проучвания на големите градове, някои епиграфски паметници и монетни находки хвърлят светлина върху процесите, които се развиват в областта. По време на управлението на имп. Тиберий (14-37 г.) земите по средното течение на р. Струма са силно засегнати от някаква криза, имаща за резултат опожаряване на Хераклея и депониране на голямо съкровище в античното селище при с. Ласкарево. Възможно е тя да е причинена от вътрешни фактори, изразени в бунт на местното население, но може би по-приемлива е хипотезата за варварско нашествие, засегнало поречието на р. Струма, за което свидетелства и монетно съкровище от гр. Кочериново. Административните реформи на императорите Траян и Хадриан в Македония намират отзвук и в долината на Средна Струма. Смята се, че по това време е основан Партикопол. В края на I – II в. в разглеждания район са разположени римски гарнизони, за което свидетелстват три епиграфски паметника и няколко находки на римско въоръжение. Нападението на костобоките от 170 г. не засяга долината на Средна Струма за разлика от нашествията от средата – втората половина на III в. Хераклея е засегната от готското нашествие, извършено при съвместното управление на императорите Валериан I и Галиен (253-260 г.), но

както изглежда градът не е пострадал сериозно. Следващата криза, която застига средното течение на р. Струма, вероятно е свързана с управлението на имп. Проб (276-282 г.). Тогава Хераклея е засегната от вражеска атака, в която е използвана и каменометна техника. Кризата от втората половина на III в. не се оказва фатална за селищния живот в долината на Средна Струма.

1.3 Македония и Средна Струма през епохата на Домината

Реформите на имп. Диоклециан, които променят облика на римската империя, засягат и Македония. От провинцията са откъснати големи територии, главно на юг и запад, от които са образувани нови провинции. При административното делене на империята, Македония попада първоначално в диоцез Мизия, а по-късно в диоцез Македония, част от префектура Илирик. През IV в. няколко римски императори избират Тесалоника за тяхна резиденция, което въздига многократно престижа както на града, така и на провинцията.

Поради липсата на исторически извори за късноримския период при реконструкция на историческите процеси в долината на Средна Струма са използвани основно археологическите проучвания на Хераклея и няколко монетни находки. Един недовършен бюст на имп. Лициний и две монетни съкровища с последни монети от 316 г. могат да бъдат разглеждани като следствие на първата война между Лициний и Константин. През първата половина на IV в. на два обекта в Хераклея е регистрирано силно опожаряване. Липсват преки данни то да е причинено от вражеска атака, но и този вариант не може да бъде напълно изключен. Няма данни готските нашествия от последната четвърт на IV в. да са засегнали долината на Средна Струма. В същото време в началото на V в. Хераклея, Партикопол и античното селище при дн. Мелник са пострадали от земетресение, от което градът при с. Рупите не се възстановява в същия вид.

2. Локализация и исторически извори за антични селища разположени по Средна Струма

2.1. Селищни обекти със сигурна или предполагаема локализация в долината на Средна Струма

Сигурно локализирани обекти, по епиграфски данни, са Хераклея и Нейне. Първият град е разположен в землището на с. Рупите, Петричко. Оттук произхождат три надписа (*En. Kam. № 2, 3, 9*), споменаващи името му, а четвърти е намерен в гр. Сандански (*En. Kam. № 19*). В официалните надписи никъде градът не е споменат като *Heraclea Sintica* или Ἡράκλεια Σιντική. Използвано е само името му без определение или ако има такова то е *на/при Стримон*, както е видно от псевдоавтономното му монетосечене. Същото важи и за неофициалните надписи - надгробни паметници и посвещения. Като изключение може да се посочат два надписа от Рим на ветерани от преторианската гвардия. Историческите извори, споменаващи Хераклея, са основно с географски характер. Като изключение може да се посочи сведението на Тит Ливий, описващо убийството на Деметрий и съобщението на Фронтин за избиването на местния римски гарнизон от скордиските. Основаването на Хераклея трябва да се обвърже с колонизационна дейност на Филип II, а градът е кръстен на Херакъл – легендарния основател на династията на Аргеадите, към която македонският цар принадлежи. Другият градски център – Нейне е разположен в м. Рукалото и Хилядница, намиращи се в землището на с. Долна Градещица. Градът е известен само от един надпис, в който е посочен неговият демос (народно събрание) (*En. Kam. № 41*). В историографията се оспорва градския му статут. Прегледът на епиграфския архив, произхождащ от м. Рукалото и м. Хилядница, показва съществуване на длъжности, характерни за град от римската епоха: народно събрание (δημος), магистрати, епимелети и декапроти, но също така се споменат съграждани (συμπολεῖται) и съществува храм, свързан с императорския култ. Не е ясно кога Нейне възниква, но със

сигурност към 70-те години на I в. селището е с развити институции. Вероятно като част от Нейне трябва да се разбира топонимът Скиаме.

С голяма доза сигурност може да твърдим, че известният от изворите град в областта Синтика Партикопол се е намирал при дн. гр. Сандански. Като аргументи за тази локализация може да се посочат сведенията на Клавдий Птолемей и Хиерокъл, че Хераклея и Партикопол се намират в една и съща област. Подобно на Партикопол и античният град при Сандански е доказан епископски център през Късната античност. Най-ранните епиграфски паметници, намерени в града, се отнасят към края на първата четвърт на II в. сл. Хр. Всичко това дава основание да се приеме отъждествяването на Партикопол с античния град при Сандански. Името на града е известно само от два надписа, произхождащи от Бостра. Историческите извори, споменаващи Партикопол, се вменстват в периода II-VI в. и са главно с географски и църковен характер. Формата, под която е предаден града у Флегон и Клавдий Птолемей – Паройкопол, най-вероятно се дължи на грешка в средновековните преписи. Градът възниква в края на траяновото или началото на хадриановото управление, като вероятно с основаването му е бил натоварен Децим Теренций Генциан, провинциален управител на Македония по това време.

В долината на Средна Струма трябва да се търси и Тристол. Градът е известен само от Клавдий Птолемей, който споменава, че е разположен в областта Синтика. Въз основа на посвещение на имп. Траян, открито преизползвано в Мелник (*En. Kam. № 13*) и надпис, споменаващ архонт, произхождащ от м. Суракево, с. Хърсово (*En. Kam. № 12*) може да се предположи, че градът е бил разположен в тази местност. Разбира се, само наличието на надпис, споменаващ изрично Тристол, би решил проблемът с неговата локализация.

Споменатите в надписи топоними Койле и Терепара най-вероятно представляват κώμαι в територията на Хераклея. По проблематичен е топонимът Сармея, под който може да се крие Хераклея, някое селище в територията ѝ или Кресненският пролом.

2.2 Селищни обекти с неправилна локализация в долината на Средна Струма

От историографията са известни и имената на елинистически селища, за които е предложена локализация в долината на Средна Струма, но наличната изворова база, с която разполагаме, не ни позволява да ги поставим в разглеждания район. Такива са македонските колонии Гареск, Ортопол и Филипопол. Те не биха могли да бъдат разположени в Средна Струма, тъй като според Страбон се намират в Парорбелия, която се локализира на юг от Беласица. Освен за Гареск, за другите два града няма никакви податки, че са съществували през римската епоха, а в разглеждания тук район те са били идентифицирани с обекти от римската епоха. Локализирането на Александропол и Десудаба при античния град при Сандански също не ни се струва приемливо, тъй като засега липсват податки - представителна архитектура, богати гробове, надписи и др. - за градски облик на селището под съвременния град Сандански. Локализацията на Хераклея при с. Рупите отхвърля хипотезата на М. Манов, че там са били разположени градовете на медите Ямфорина и Петра и македонската колония Александропол. Същевременно разполагането на Петра в района на Илинденци само въз основа на IGBulg. IV, № 2251 също е неприемливо, тъй като името Петрадент, трябва да се обясни или като второ име на Брисула в датив, или като патроним. Трудно доказуема е връзка между Петра и Нейне. Липсват убедителни данни, с които би могла да бъде подкрепена хипотезата за разполагане на Скотуса на север от планината Сенгел. Градът не може да бъде свързан нито с м. Айдарица, в която се намира един от некрополите на Хераклея, нито с обект в м. Дабо, с Враня, при който липсват данни за селище с градски облик. От друга страна при Сидерокастро е известно, по епиграфски данни, че е съществувал град. Тук е открита и монументална гробнична архитектура, характерна за един градски център. Не можем да поставим нито Хадрианопол, нито Запапа при античния град под дн. Сандански. Няма сериозни основания да допуснем, че Хадрианопол е в долината на Средна Струма. Трябва да се има предвид, че античният град при Сандански е важен

епископски център през Късната античност, а данни за епископия в Хадрианопол липсват. Наличието на епископска катедра в Сандански дава основание за поставянето тук на Запара. Градът е познат само от късноантични извори и не е споменат от по-ранните автори, което е един от аргументите да отхвърлим тази теза. Другият е, че споменатият център е разположен в провинция Втора Македония, докато областта на Средна Струма влиза в състава на провинция Първа Македония, в която е влизала и Хераклея. Без надеждни аргументи е и тезата на Т. Иванов за топонима Сале, изведен от названието на Саленския бог, като име на античния град при Сандански.

Глава II

Административна организация

1. Римската власт в долината на Средна Струма

1.1 Отношения между централната власт и градовете в долината на Средна Струма

През републиканския период липсва информация, която да свидетелства за естеството на контакти между населението на Средна Струма и властите в Рим. Ситуацията се променя през епохата на Принципата. Вследствие на специални пратеничества на местните общини до имперската администрация се издават укази под формата на писма, адресирани към институциите на засегнатите градове. Известни са общо 19 императорски писма, произхождащи от провинция Македония, повечето от които са силно фрагментирани. Два паметника от тази група произхождат от долината на Средна Струма - писмо на имп. Антонин Пий (*Ep. Kam. № 19*) и на имп. Септимий Север и Каракала (*Ep. Kam. № 20*). Първият е важен източник на информация както за ролята на централната власт за разрешаване на местни спорове, така и за конституирането на вътрешната уредба на един сравнително скоро основан град. Вторият е адресиран до някаква общност и вероятно е свързан с уреждане на някакви проблеми, засягащи търговията на античния град. За късноримския период от долината на Средна Струма е известен един официален императорски надпис от Хераклея (*Ep. Kam. № 2*). Понеже той е адресиран до градски институции може да се заключи, че градът не е загубил реално градския си статут, а по-скоро са му върнати стари привилегии, които е притежавал в миналото. Споменатите паметници, произхождащи от Средна Струма, свидетелстват за загрижеността, която имперската администрация е проявявала към благосъстоянието и просперитета на местните общини.

В Теодосиевия кодекс са запазени и множество императорски укази от IV в., изпратени до управителите на Илирик и диоцеза Македония, чиито разпореждания засягат пряко и жителите на Средна Струма.

Освен едикти, друг начин за комуникация между централната власт и местните общности са и императорските визити в провинцията, но за такива няма данни да са се осъществявали в разглеждания район.

1.2 Провинциална администрация в Македония

Македония през републиканския период е управлявана от римски наместник, в чиито ръце попадат върховната военната, административна и съдебна власт. С реформите на имп. Август провинцията попада под контрола на Сената. В определени случаи властта в Македония преминава под императорски контрол и в нея са изпращани имперски пратеници, а от времето на Северите и чиновници от конническото съсловие. През този период правомощията на римския управител са основно административни и съдебни. След реформите на Диоклециан и Константин прерогативите на провинциалния управител са редуцирани.

Дейността на провинциалните управители на Македония в долината на Средна Струма е почти напълно непозната. Смята се, че при Децим Теренций Генциан е основан Партикопол и по негово време е извършен ценз, който засяга и разглежданата тук територия. Връзките на града с римската власт на провинциално ниво са видими и в почетния надпис на проконсула Корнелий Руф, който изглежда е извършил нещо в полза на града и затова е бил удостоен със статуя като *κράτιστος ἀνθύπατος* (най-могъщият проконсул) може би по време на управлението на Марк Аврелий и Луций Вер (161-169 г. сл. Хр.).

1.3 Македонски койнон и местни съюзи

По време на управлението на имп. Август (27 г. пр. Хр. – 14 г. сл. Хр.) възниква македонският койнон (Κοινόν Μακεδόνων) като съюз на градове, имащ за цел да демонстрира единство и лоялност сред провинциалното население на Македония и да осъществява връзка между провинциалните градове и централната власт. Възможно е койнонът да е наследник на елинистическия съюз на градове в Македония. Основните функции на съюза са както религиозни, така и политически. Център на общността е град Бероя.

През римската епоха на територията на Македония, основно в Горна Македония, функционират и други местни общности. Познати са койнона на орестите, на елимеите, етноса на линкестите, общността на дериопите, койноните на достонеите и на неаполитите. Първите четири съюзи са на племенен принцип, докато койноните на достонеите и на неаполитите представляват обединение на градове и вероятно заобикалящите ги села. Всички те имат свои органи на самоуправление. В хода на II – нач. III в. въпросните общности са погълнати от македонския койнон.

В Източна Македония са известни две общности – Пентапол и Трипол. И двата съюза са познати само от по един надпис, което не позволява да се направят съществени изводи за тях. Вероятно първият е наследник на елинистическия съюз между Газор и заобикалящите го села, но не под формата на зависими села или градове, а като общности с различен статут.

Най-вероятно още от основаването на македонския койнон Хераклея е негов член. Същевременно на основата на принадлежността на съседните на Средна Струма земи, а именно долините на Горна Струмешница и Долна Струма, които са част от македонския койнон, може да допуснем с голяма доза сигурност, че споменатият в писмото на имп. Септимий Север и Каракала койнон е македонският.

През късноримския период съюзът на македонските градове се трансформира в едно провинциално събрание, чиито функции са основно политически и са свързани с провинцията и защитата на нейните интереси.

2. Градско самоуправление

2.1 Градски институции и длъжности

Римските градове в долината на Средна Струма са от категорията на перегриналните градове, които са данъчно облагани (*civitates stipendiariae*). Основните им институции са градски съвет, засвидетелстван в надписи от Партикол (*En. Kam. № 17, 19, 22, 23, 30, 31*) и Хераклея (*En. Kam. № 2*) и народното събрание, известно в Партикопол (*En. Kam. № 23*) и Нейне (*En. Kam. № 41*). Най-висшият муниципален пост е този на политарсите, познат от Партикопол (*En. Kam. № 19*), Хераклея (*En. Kam. № 2*) и вероятно от Нейне (*En. Kam. № 42*) и с. Хърсово (Тристол (?)) (*En. Kam. № 13*). Освен тази длъжност са засвидетелствани и колегия на декапротите в Нейне (*En. Kam. № 42*), муниципалните длъжности мнемон и ковчезник в Хераклея (*En. Kam. № 3*). От последния град е известна длъжността на агонотета, която не представлява муниципална магистратура, а е почетно задължение, съпътствано с литургия (*En. Kam. № 6*). В Нейне е засвидетелствани шестима епимелети или отговорници, натоварени с изграждане на храма на божествените императори и боговете Изида и Серапис (*En. Kam. № 41*). В Партикопол е известна косвено и институцията на гимназиона (*En. Kam. № 23*).

През IV в. постепенно се ликвидира градското самоуправление. Част от старите муниципални длъжности се запазват, появяват се и нови като например на отговорника на града, на защитника на града и на прокураторите на мините. С изключение на писмото на имп. Галерий за района на Средна Струма липсват други надписи от късноримския период, в които да се споменават муниципални длъжности.

2.2 Религиозни длъжности, колегии и сдружения

Най-висшият религиозен пост в пререгиалните градове е този на главния жрец. Длъжността е засвидетелствана в три надписа от Партикопол (*En. Kam. №*

24, 25, 30). Може да се допусне въз основа на надпис, свързан с издигане на храм в чест на императорския култ, че такава институция съществува и в Нейне (*En. Kam. № 41*). Освен длъжността на главен жрец са познати и три паметника, в които се споменават и жреци на други божества (*En. Kam. № 7, 16, 46*). В Хераклея е засвидетелствана институцията на герусията, която се занимава с възпоменания и организиране на розалии (*En. Kam. № 3*). Вероятно основните ѝ функции са насочени към почитането на императорския култ. Тази институция в Македония най-рано е засвидетелствана именно в Хераклея. Известни са и две религиозни сдружения на οἱ φράτορες от с. Кърланово, Санданско (*En. Kam. № 16*) и на οἱ συνκλίται νέοι от Партикопол (*En. Kam. № 33*). Не е ясно дали споменатите лица в надпис, открит в м. Айдарица, с. Рупите (*En. Kam. № 8*), са свързани с религиозна колегия или някаква друга общност. С налагането на християнството през IV в. в Партикопол е засвидетелстван и епископ, който стои начело на християнската община в града.

2.3 Градско монетосечене

От градовете в долината на Средна Струма монетарница е засвидетелствана само в Хераклея. Известен е един тип бронзови монети. На лицето им е изобразен релефен македонски щит и надпис Ἡρακλεωτῶν в кръг около него, а на opakото е представен кривакът на Херакъл, разположен вертикално и около него надпис ἐπὶ Στρομόνι. Монетите са датирани в късноотраяново-раннохадрианово време. Предполага се, че монетосеченето е израз на пропаганда от страна на Хераклея, чрез която градът изтъква своята стара история в отговор на новосъздадения град Партикопол. Същевременно то несъмнено възниква след изричното съгласие на имперската администрация. Освен местно монетосечене Хераклея контрамаркира и монети на Август и Тиберий, за които се смята, че са сечени от Филипи.

2.4 Градски територии

Липсата на епиграфски паметници силно затрудняват реконструирането на градските територии в долината на Средна Струма през разглеждания период. Вероятно през елинистическия и ранноримския период територията на Хераклея е обхващала цялата долина. Съществени промени при нея настъпват с основаването на Нейне, Партикопол и вероятно Тристол (?). Територията на Нейне обхваща най-североизточната част на провинцията като на север, изток и запад тя граничи с провинция Тракия. Същевременно възникването на Партикопол създава съществени териториално-административни и имуществени проблеми, включително териториален спор между новоосновения град и Хераклея, намерил отражение в писмото на имп. Антонин Пий и в монетосеченето на Хераклея. При локализиране на Тристол в м. Соракево, с. Хърсово може да се предположи, че неговата територия обхваща поречията на реките Мелнишка и Пиринска Бистрица, но ако отхвърлим тази хипотеза, то в такъв случай за земите по течението на р. Мелнишка може да допуснем, че са влизали в територията на Партикопол, а за тези по долината на Пиринска Бистрица са администрирани от Хераклея или от Партикопол.

Освен градските територии в долината на Средна Струма е съществувало и едно императорско имение, за което се предполага, че обхваща южните склонове на Пирин и част от долината на р. Струма.

3. Социална структура и етнокултурна характеристика на населението

3.1 Социална структура на населението

Населението в долината на Средна Струма се състои от три категории – граждани (*πολίται*), чужденци (*ξένοι*) и роби (*δοῦλοι/οἰκέται*). В определението *πολίται* вероятно заедно с гражданите, произхождащи от града,

се включват и получилите гражданство преселници от други градове – метеки (μέτοικοι). Подобни на чужденците са ἐνεκκτημένοι, които притежават земи в територията на античния град, но не са негови граждани.

3.2 Етнокултурна характеристика на населението

Имената сами по себе си не могат да бъдат сигурен критерий за етническа принадлежност, тъй като в много надписи виждаме членове от едно семейство с имена от различен тип и езикова принадлежност. За това предпочитаме да говорим за етнокултурна принадлежност, а не за етнически произход.

През елинистическия и ранноримски период основната информация за етнокултурната характеристика на населението е известна само от Хераклея, където преобладават лица с гръцки имена. През епохата на Принципата елита на Хераклея и Партикопол се състои от лица с гръцка етнокултурна принадлежност, като по-голямата част от тях са романизирани. Същевременно в Нейне управляващата класа е съставена от лица, преобладаващо с тракийски имена, но се срещат и нейни членове с гръцки и римски. Същото се наблюдава и при обикновеното население. Прави впечатление, че сред епиграфски засвидетелстваните жители на Хераклея е известно само едно лице, чийто баща е с тракийски произход, докато броят им в Партикопол е значително по-голям. При тази етнокултурна група с времето се наблюдава и процес на елинизация. Сред обикновеното население в градовете са засвидетелствани множество лица с римски имена. Една част от тях са римски граждани, някои от които преминали и през римската армия. В Хераклея те са зачислени към трибата *Fabia*, а в Партикопол към псевдотрибата *Ulpia*. Известни са и надписи на войници и ветерани от различни части на империята, които произхождат от споменатите градове. Друга част от населението носи римски имена, но не са римски граждани. При тях нивото на романизацията е само повърхностно. Същевременно от трите града е известен само един частен латински надпис. Този факт недвусмислено показва, че процесът е повърхностен, най-вероятно заради силното елинско влияние на местната култура.

В градските територии преобладава тракийският елемент, като една част от него се е романизирала, а друга елинизирала. Последният процес вероятно започва още със завладяването им от македонците, но е доловим едва през ранноримския период. Тук лицата с гръцки имена са значително по-малко. Романизацията е най-силна в територията на Нейне, където е и най-голямата концентрация на надгробия на войници и ветерани, и в долината на р. Пиринска Бистрица. Въпреки това са известни едва два надписа на латински език.

Глава III

Селищна система

1. Селищна система през елинистическия период

Корените на селищната система през римската епоха в изследвания район трябва да се търсят през елинистическата епоха. Вероятно с установяването на македонския контрол и последвалата го колонизаторска дейност в района се цели да се поставят под контрол богатите на руди околни планински масиви и най-вече областта Мървашко. Несъмнено през елинистическия период най-високо в селищната йерархия стои Хераклея. Градът е изграден на стратегическо място, което му предоставя контрол над един голям район и същевременно му осигурява естествена защита. Той се разполага върху южния склон на Джонков връх, където се е намирал акрополът, равнинната местност южно от него и пространството северно от Джонков връх. За архитектурния облик на Хераклея е известна много малко информация. Вероятно първоначалната фортификация е изградена през елинистическата епоха и следва естествените дадености на терена, като включва в себе си и акропола подобно на други елинистически градове. От този период е проучена част представителна сграда, вероятно с обществени функции и две жилищни. Към средата на III в. пр. Хр. градът е опожарен. Некрополите се разполагат западно от града в м. Метлата и м. Червените скали и южно от в м. Айдарица и м. Тофилица. Основният погребален обред е трупополагане в обикновени гробни ями. Срещат се и по-представителни гробни съоръжения – зидани гробове, изградени от кирпич. Върху кирпича са поставени каменни плочи, а над тях е насипвана малка могила. В някои от гробовете са полагани клинета. Постепенно разнообразието на гробни съоръжения намалява. Трупоизгарянето е извършвано както на място в гробната яма, така и на специално обособени за това места. За гробни съоръжения са използвани обикновени гробни ями и урни, за които са употребявани глинени съдове, покрити с каменни плочи и каменни цисти.

Гробният инвентар към края на IV в. пр. Хр. – средата на III в. пр. Хр. е изключително богат, което показва, че сред местното население е имало лица с висок социален статус. Постепенно разнообразието на гробни дарове намалява, което е в унисон и с изчезването на по-представителните гробни съоръжения. Това би могло да се разглежда и като индикатор за спад на материалните възможности на местното население.

От този период са известни 42 селища. Повечето селища са разположени върху склон на рид с южно изложение. Най-голяма концентрацията на обекти се наблюдава на изток от р. Струма и по-конкретно в землищата на селата Поленица, Ласкарево, Джигурово и Склаве. Изглежда обектите в м. Бела вода, с. Генерал Тодоров (*Сел. Кат. № 023*), м. Побит камък, с. Левуново (*Сел. Кат. № 026*) и м. Букаро, с. Поленица (*Сел. Кат. № 049*) се открояват сред останалите селища. Известните находки от Сандански не подкрепят хипотезата за съществуване тук на елинистически град, предшестващ римския. Повечето обекти са известни главно въз основа на теренни обходи. Възможно е част от откритата архитектура в тях да е и по-късна. Всички обекти са разположени в близост до водоизточници.

Известни са три крепости, но броят им вероятно е по-голям. За изграждането им са предпочитани естествени възвишения, които са лесни за защита и доминират над околния район. Тяхната площ не е голяма до към 10 дка. Крепостните стени са изградени от ломени камъни, споени с глина. На един от обектите във вътрешността е разкрита сграда от този период. Множество дребни находки, основно оловни тежести за прашка, разкриват военните функции на споменатите укрепления. Може да се предположи, че крепост е съществувала и в землището на с. Илинденци, съдейки по множеството находки.

Регистрирани са осем единични постройки, които са известни само въз основа на теренни обходи. Всички те се позиционират върху била на възвишения.

От този период са известни две светилища, едното самостоятелно, а другото може да се разглежда като компонент от селищна структура. Светилището в м. Скалата, с. Левуново (*Сел. Кат. № 025*) е може би основното

религиозно средище в района в предримската епоха. И двата обекта са разположени върху възвишения, които се открояват над околния терен.

Документирани са шест некропола, като само половината могат да се свържат с конкретни селища. Гробни съоръжения в тях не са известни.

2. Селищна система през ранноримския период (средата на II – края на I в. пр. Хр.)

През ранноримския период (средата на II – края на I в. пр. Хр.) Хераклея продължава да бъде единственият сигурен градски център в долината на Средна Струма. За архитектурния облик на града почти нищо не е известно. Проучена е част от сграда и няколко ями. Западният некропол продължава своето съществуване, като сега се разширява в м. Бърчините, намираща се на югозападния склон на Кожух. През този период е регистриран спад на трупоиъгарянето за сметка на трупополагането, но през I в. пр. Хр. процентът на кремациите отново се покачва. Южният некропол заема само м. Айдарица. Археологически проучвания не са извършвани и той е познат само благодарение на случайни находки.

При броя на селищата се забелязва сериозен спад. Известни са 28 обекта, като за приемственост с по-ранния период може да се говори при повечето обекти. Вероятно това се дължи както на актуалното състояние на проучванията, така и на липсата на публикации. Приемлива е и друга възможност за този спад, а именно общата несигурност в провинция Македония през II – I в. пр. Хр. И сега най-много селища са разположени върху склон на рид с южно изложение, в близост до водоизточник. Интерес представлява липсата на селища от този период по северозападните склонове на Славянка и в долината на р. Пиринска Бистрица. Тази констатация се дължи на състоянието на проучванията, а не на реално прекратяване на живота в този район, особено имайки предвид и откритите тук случайно два некропола. Същевременно голямата концентрация на обекти в района на селата Поленица, Ласкарево, Джигурово и Склаве и гр. Сандански, известна от предходния период, сега не се забелязва. В селищната

система се открояват отново обектите в м. Бела вода, с. Генерал Тодоров (*Сел. Кат. № 023*), м. Побит камък, с. Левуново (*Сел. Кат. № 026*) и м. Букаро, с. Поленица (*Сел. Кат. № 049*). Сградите в регистрираните селищни обекти от този период изглежда са изградени от ломени камъни, споени с глина. Може да се допусне употребата и на кирпич във височина. За покритие на покрива са използвани керемиди.

За разлика от тях сега са известни повече крепости - пет, което може да се обясни със споменатата несигурност, предизвикана от непрекъснатите варварски нашествия. Отново предпочитаното разположение на този тип обекти е върху естествено защитено възвишение, доминиращо над местния район. При няколко обекта има пряка видимост с Хераклея, което е от съществено значение при вражеска атака, като улеснява комуникацията и елиминира елемента на изненада. И сега крепостните стени на повече обекти са изградени от ломени камъни, споени с глина. Във вътрешността на обекта в м. Градището, с. Първомай (*Сел. Кат. № 085*) са документирани фрагменти от стенна мазилка в различни цветове, което свидетелства за представителна архитектура. Укрепленията през този период несъмнено са имали военни функции и са приютявали римски гарнизони, които осигурявали защитата на района. Отново се откриват оловни тежести за прашка, някои от които са и с надписи на гръцки и латински. По-специфичен вид укрепен обект е военният лагер в м. Синаница II, с. Поленица (*Сел. Кат. № 050*), който е с временен характер и явно не е свързан с постоянната защита на Средна Струма, а с преминаване на някоя военна част.

Подобно на селищата, и при единични постройки се наблюдава спад, от осем на шест през този период. Отново предпочитаното местоположение за изграждането им е било на рид.

Известно е само едно светилище, част от селищна структура, регистрирано в м. Кръстилски връх, с Палат (*Сел. Кат. № 122*). То се намира върху скалисто възвишение, доминиращо над околния район.

Нараства и броят на некрополите, като сега са известни девет. При повечето от тях няма данни за синхронно селище, към което са принадлежали.

Засвидетелствани са както плоски, така и могилни некрополи. За разлика от Хераклея в извънградските некрополи е засвидетелствано само трупополагане, а за гробни съоръжения са използвани както обикновени гробни ями, така и цистови гробове. От някои от обектите са документирани гробни дарове и надгробни плочи.

3. Селищна система през средноримския период (края на I в. пр. Хр. – края на III в. сл. Хр.)

През епохата на Принципата селищната система в долината на Средна Струма изживява своя най-голям разцвет. В Хераклея към този период се отнася изграждането на нова фортификация, вероятно вследствие на нашествията на костобоките. Разкрит е също занаятчийски квартал, свързан с производството на теракоти, глинени съдове и лампи и тъкани. Проучен е и жилищен квартал. В началото на I в. сл. Хр. и през втората половина на III в. градът на няколко пъти е подлаган на вражески атаки, за което свидетелстват откритите оловни тежести за прашка, върхове за стрели и топка от каменометна машина. В западния некропол най-разпространеният тип гробно съоръжение е правоъгълната гробна яма. Засвидетелствани са също гробове, изградени от стреховидно поставени тегули и покрити с имбрици и зидани гробове. Една наскоро публикувана врата на гробница свидетелства и за монументална гробнична архитектура. Върху някои от гробовете са издигани малки могилки. Основният погребален обред е инхумацията, но до средата на II в. се среща и кремация. За разлика от предходния период разнообразието на гробните дарове е по-малко и те са съставени главно от глинени и стъклени съдове, лампи и монети. Южният некропол е известен само от случайни находки. Въз основа на откритите надгробни плочи от м. Шеремет може да се заключи, че некрополът се простира и в тази местност.

Наред със стария елинистически център през този период възникват поне още два града – Партикопол и Нейне. При първия е известна крепостна стена, която вероятно е синхронна или с тази на Хераклея, или е по-късна, от

късноримския период, и синхронна с тази на Никопол на Нестос. Планирането му е съобразено с особеностите на терена, като отчетливо се наблюдават три селищни нива. Проучени са частично две обществени сгради – терми и театър и няколко жилищни. Североизточно от града е регистрирано светилище. Некрополите заемат пространството западно и южно от града. Археологическите проучвания не са регистрирали гробни съоръжения от този период, а информацията за тях е основно от случайни находки. Известни са гробове, изградени от каменни плочи, както и зидани гробове, в които са засвидетелствани трупополагания. Няколкото случайно намерени остотекки свидетелстват, че в градските некрополи поне до към началото на III в. се е практикувало трупоизгаряне.

Информация за архитектурния облик на Нейне през епохата на Принципата почти липсва. Предполага се, че храмът на императорския култ трябва да се отъждестви със сграда, намираща се в централната част на м. Рукалото.

Броят на известните селища се повишава значително от 28 през ранноримския период на 106 през разглеждания период. Континуитет е засвидетелстван при 22 селища. Възможно е големият брой да се дължи на естествен прираст на населението, дължащ се на по-спокойната политическа обстановка, която е довела несъмнено до икономическия разцвет в долината на Средна Струма. Не трябва да се изключва и възможността някои от обектите да не са синхронни в рамките на периода. Отново най-голям брой селища се намират върху склонове с южно изложение. Същевременно се открояват седем зони, в които се наблюдава струпване на множество обекти: долината на р. Пиринска Бистрица; между реките Мелнишка и Склавска; землищата на селата Ласкарево-Джигурово-Поленица и гр. Сандански; при села Плоски и Илинденци; източните склонове на Малешевската планина; северозападно от Хераклея и на десния бряг на р. Струмешница между селата Коларово и Габрене. Като по-значими обекти в селищната йерархия след градовете се открояват 23 селища, към които трябва да се добави и обектът в м. Соракево, с. Хърсово (*Сел. Кат. № 031*), който обаче би могъл да бъде и споменатият в изворите Тристол. При картиране на археологическите обекти освен

споменатото струпване на обекти, се открояват и няколко зони, в които не са регистрирани археологически обекти. Тази констатация се дължи както на непълно проучване, така и на някои обективни фактори.

При повечето селищни обекти са документирани следи от архитектура – зидове, каменни струпвания, архитектурни детайли, стенни мазилки и замазки и строителна керамика. На няколко обекта питейната вода е доставяна чрез водопроводи. При едно от селищата е регистриран и каптаж. Важно е да се отбележи, че по-голямата част от информацията за споменатата архитектура е въз основа на теренни обходи и поради тази причина е възможно една част от тях да са и по-късни. Подобно е и ситуацията с дребните находки.

Основен поминък на населението несъмнено е земеделието, за това свидетелстват и множеството хромели и питоси открити в различни обекти. Вероятно в планинските райони е доминирало животновъдството. Имайки предвид, че долината на Средна Струма е заобиколена с планини богати на руди, както и откритата на множество обекти шлака и няколко надгробия на лица, занимаващи се с рудодобив, е възможно и рударството и металообработването да са сред основните отрасли на местната икономика.

Археологически, от този период, не са засвидетелствани крепости, но въз основа на няколко надписа и на случайно открито римско въоръжение може да се предположи, че такива е имало в землищата на с. Илинденци и Горно Спанчево.

Подобно на селищата и при единичните постройки е на лице рязко повишаване на броя на обектите от 6 на 18. Промяна се наблюдава и при разположението им. За разлика от ранноримския период, когато повечето са изградени върху било на възвишение, сега повечето от тях са разположени върху склонове с южно изложение. На няколко обекта са регистрирани останки от архитектура, като най-представителните са в м. Джобките, с. Плоски (*Сел. Кат. № 144*).

Рът се забелязва и при светилищата. През този период са известни 31 култови обекта, като повечето от тях са регистрирани в рамките на селища, а едва четири са с обособено местоположение. Въз основа на вотивния материал,

произхождащ от тях, може да се заключи, че най-разпространен е култът на Артемида, следван от този на Тракийския конник.

По-голям е и броят на извънградските некрополи. Известни са 57 некропола, от които 45 са разположени до синхронни селища, два до единични постройки, а за останалите десет няма информация. По-големият брой некрополи се дължи както на множеството случайни находки, така и на по-гъстата селищна мрежа. Повечето некрополи са плоски, но са засвидетелствани и няколко смесени. Преобладава трупополагане, но в някои некрополи е регистрирана и кремация. Основните гробни съоръжения са обикновените гробни ями, но са засвидетелствани и гробове, изградени от плочи, зидани гробове, гробни ями, покрити с керемиди и каменни урни-остотеки. Сред погребалния инвентар преобладават глинени съдове, но са документирани също монети, накити, глинени лампи и др. В един от некрополите е регистриран гроб на римски военен. На повечето обекти са откривани надгробни плочи, а на няколко и надгробни ари.

4. Селищна система през късноримския период (края на III в. – края на IV в. сл. Хр.)

През късноримския период в двата градски центъра е налице подем. В Хераклея е изграден градски площад, от който са проучени гражданска базилика, портик, няколко верижни помещения и стълбище. Същевременно продължават съществуването си занаятчийският комплекс, намиращ се непосредствено северно от агората и жилищният квартал източно от нея. През първата половина на IV в. градът е опожарен и след това агората спира да функционира в първоначалния си замисъл, като функциите на базиликата се трансформират от административни в стопански. Некрополите на Хераклея продължават своето съществуване и през късноримския период. Нивото на публикациите на материалите от тях не позволява да се направи разграничение на типовете гробни съоръжения между средно и късноримския период, но вероятно те не се различават съществено. На лице са и някои нововъведения,

като например гробни съоръжения, при които дългите страни са изградени от каменни блокове, а късите от преупотребени стели от елинистическата епоха. Известни са само трупополагания, като основната ориентация е запад-изток. Вероятно подобно на средноримския период, и гробният инвентар се състои главно от керамични съдове, лампи и монети.

В съседния Партикопол продължават съществуването си повечето от сградите, познати от предходния период, като същевременно възникват и нови. Най-представителните са: голямата сграда под ГУМ и базилика № 1. Проучени са и части от две жилищни сгради, развиващи се около перистилни дворове. В западната половина на града се обособяват занаятчийски комплекси, свързани с производството на керамика, стъклени съдове и желязообработка. Южният и западният некропол продължават своето съществуване, като същевременно възниква и нов в м. Нишан Ташъ, намираща се североизточно от града. Най-разпространеното гробно съоръжение е обикновената гробна яма, без покритие или покрита с каменни плочи. Известни са още гробове със стреховидно поставени тегули и зидани гробове. Най-представителните гробни съоръжения са две гробници-мавзолеи от края на III - началото на IV в. проучени на ул. „Пирин“ № 119 и ул. „Горно Броди“ № 9. Засега най-ранният християнски гроб се отнася към 70-80-те години на IV в. Гробният инвентар се състои основно от керамични съдове, но са засвидетелствани и лампи, накити и монети.

Броят на селищата спада рязко от 106 на 64, което имайки предвид разцвета, наблюдаван в Хераклея и Партикопол, може да се обясни с незадоволителното състояние на проучванията. Същевременно отново състоянието на проучванията не позволява да се проследят последиците от кризата от средата на III в. върху селищната система. Същото се отнася и за кризата от първата половина на IV в., която засяга силно и Хераклея. Най-предпочитаното местоположение на селищата, подобно на предишните периоди, е върху склон на рид с южно изложение. Сега не са така ясно забележими седемте зони, в които се наблюдаваше струпване на селищни обекти през предишния период. Най-значимите селища, които се открояват над останалите, се разполагат в м. Св. Тодор, Старите лозя, Кантона, с. Пиперица (*Сел. Кат. №*

001), м. Пещера, с. Петрово (Сел. Кат. № 004), м. Соракево, с. Хърсово (Сел. Кат. № 031), с. Ласкарево (Сел. Кат. № 041), м. Букаро, с. Поленица (Сел. Кат. № 049), Наново и нановски гробища, с. Кърналово (Сел. Кат. № 074) и Бресте, с. Ключ (Сел. Кат. № 112), м. Копреница, с. Плоски (Сел. Кат. № 135), м. Нивище, Белички андък, с. Плоски (Сел. Кат. № 141), м. Кащето, с. Плоски (Сел. Кат. № 143), м. Стопански двор, с. Илинденци (Сел. Кат. № 151), м. Рукалото (Нейне), м. Моравска, гр. Кресна (Сел. Кат. № 166).

На множество обекти са регистрирани следи от сгради – зидове, каменни струпвания, архитектурни детайли и строителна керамика. Възможно е една част от тях да са и по-ранни. Откривани са и множество дребни находки – монети, питоси, хромели, тежести за стан и за рибарска мрежа, запушалки за амфори, желязна шлака, железни инструменти и накити.

Основният поминък на населението най-вероятно остава земеделие, животновъдство и рударство.

През късноримския период са известни седем крепости, при четири от които е налице вторично укрепване на по-ранни селищни структури. Всички обекти от тази категория са изградени върху възвишения, доминиращи над околния терен, като площта им варира. При повечето крепости фортификацията е изградена от ломени камъни, споени с хоросан. На три обекта се предполага наличие на кули по протежение на крепостните стени. Въоръжение е регистрирано на два обекта.

Спад се забелязва освен при селищата, но също и при единичните постройки. През този период са известни 11 обекта от тази категория, като всички са известни само от теренни обходи. За разлика от епохата на Принципата, предпочитаното разположение на този тип обекти сега е върху било на рид, като всички са близо до водоизточници. На няколко обекта е регистрирана архитектура.

През късноримския период отсъстват преки данни за съществуването на светилища, което несъмнено се дължи на отсъствието на оброчни паметници и надписи, свързани с почитането на езически култове. В същото време за няколко селища, при които в предходния период е известно, че са съществували

свещилища продължават своето развитие и през IV в., което идва да покаже, че култовите места в тях продължават своето функциониране. През този период навлиза и християнството, първоначално в градовете, а впоследствие и в селските райони.

Успоредно с намаляването на броя на селищата се отчита и сериозен спад на некрополите от 57 през средноримския период на 29 сега, което вероятно се дължи на състоянието на проучванията, тъй като при повечето обекти липсват данни за синхронни некрополи. От всички известни некрополи 23 се намират в близост до селища, един до крепост, три до единични постройки, а при останалите два не са регистрирани в близост синхронни селищни обекти. През късноримския период основният погребален обред е трупополагането, което е извършвано най-вече в обикновени гробни ями, но са известни и гробове, изградени от каменни плочи, както и зидани гробове. Като дарове в гроба са депозирани главно керамични съдове и монети. Процесът на християнизация се долавя и в некрополите, като някои от тях трябва да се свържат с новата религия.

5. Пътна мрежа

Гръбнакът на пътната мрежа в долината на Средна Струма се състои от два пътя с междупровинциално значение. Първият е осъществявал връзката на средното и долното поречие на Струма, като на север през Кресненското дефиле е свързвал провинциите Македония и Тракия. По-натоварено е било южното направление, свързващо Средна с Долна Струма. Сектор от него е отбелязан в съставената през IV в. Певтингерова карта и в Равенската космография. В района на дн. гр. Кресна през римската епоха най-вероятно е съществувала митническа станция, свързана с облагането с мито на стоките, идващи от Тракия. В района на Нейне е била разположена военна част, *cohors Macedonica*, чиито задачи били, най-вероятно, свързани и с охраната на пътищата в района. Вторият път е свързвал долините на Места и Вардар, като е минавал през пиринските проходи, пресичал е р. Струма в близост до Хераклея Синтика и

оттам е вървял по долината р. Струмешница, като е стигал до античния град при дн. Струмица и се е насочвал към долината на р. Вардар. Както при Кресна, и в района на днешните села Катунци, Петрово и Горно Спанчево може да се предположи, че е съществувала митническа станция. Вероятно при Горно Спанчево е разположена военна част с цел охраната на прохода Попови ливади. Освен тези главни за поречието на Средна Струма пътища, по-малки са осъществявали алтернативните транспортни връзки. Може да се допусне, че са били оползотворени и възможностите за речен транспорт по р. Струма.

Заклучение

В заключението на дисертационния труд са обобщени данните от постигнатите в изложението резултати. Направен е диахронен преглед на процесите, развиващи се в областта от Елинизма до епохата на Домината.

Средна Струма през елинистическия период

Средното поречие на р. Струма най-вероятно съвпада с историческата област Синтика, която от средата на IV в. пр. Хр. влиза в границите на Македонското царство. Единственият сигурен градски център от този период е Хераклея. За архитектурния му облик е налична много малко информация. През елинистическия период в Хераклея преобладават лица с гръцки имена.

От историографията са известни и имената на елинистически селища, за които е предложена локализация в долината на Средна Струма, но наличната изворова база, с която разполагаме, не ни позволява да ги поставим в разглеждания район.

Вероятно през разглеждания период територията на Хераклея е обхващала цялата долина. От този период са регистрирани 42 селища, три крепости, осем единични постройки и две светилища, повечето от които са известни само въз основа на теренни обходи. Локализирани са шест некропола, но гробни съоръжения не са известни.

Средна Струма през републиканския период (средата на II в. пр. Хр. – края на I в. пр. Хр.)

Историческото развитие на земите в долината на средното течение на Струма през републиканския период не се отличава от останалата част от Македония. С основаването на провинцията през 148 г. пр. Хр. регионът е

включен в пределите на римската държава. Непрекъснати нашествия от II – I в. пр. Хр. засягат и средното течение на р. Струма. В същото време военните действия в хода на гражданските войни от втората половина на I в. пр. Хр. не се отразяват пряко Синтика.

През този период Хераклея е единственият сигурен градски център в долината на Средна Струма, но за архитектурния ѝ облик почти нищо не е известно. Липсва информация и за муниципални длъжности и за никакви контакти на римските власти с местната общност. През републиканския период, подобно на елинистическия, в Хераклея са засвидетелствани единствено лица с гръцки имена.

Най-вероятно и през II-I в. пр. Хр. територията на Хераклея е обхващала цялата долина. Забелязва се сериозен спад на броя на селищата, единичните постройки и светилищата, което може да се дължи както на актуалното състояние на проучванията, така и на общата несигурност в провинция Македония през периода. Последната възможност се потвърждава и от нарастването на броя на крепостите. Повишава се и числото на известните ни некрополи. През този период се наблюдава и процес на елинизация след тракийското население.

Средна Струма през епохата на Принципата (края на I в. пр. Хр. – края на III в. сл. Хр.)

По време на управлението на имп. Тиберий (14 – 37 г.) Хераклея и земите по средното течение на р. Струма са силно засегнати от някаква криза, причинена или от вътрешни фактори, изразени в бунт на местното население, или по вероятно от варварско нашествие. В града от този период е проучена крепостна стена, занаятчийски и жилищен квартал. През втората половина на III в. Хераклея е засегната от готското нашествие при съвместното управлението на Валериан I и Галиен (253-260 г.) и от криза, вероятно при управлението на имп. Проб (276-282 г.).

Сред градските институции са засвидетелствани градски съвет, политарси, мнемон и ковчезник. Известна е и длъжността на агонотета. От града е известна и жрица. В Хераклея е засвидетелствана институцията на герусията. От градовете в долината на Средна Струма монетарница е засвидетелствана само в Хераклея. Освен местно монетосечене градът контрамаркира и монети на Август и Тиберий, за които се смята, че са сечени от Филипи.

През епохата на Принципата елитът на Хераклея се състои от лица с гръцка етнокултурна принадлежност, като по-голямата част от него е романизирана. Прави впечатление, че сред епиграфски засвидетелстваните жители на града е известно само едно лице, чийто баща е с тракийски произход.

Друг градски център – Нейне най-вероятно възниква в началото на този период, като към 70-те години на I в. селището е с развити институции. Основните муниципални институции и длъжности в града са: народно събрание, декапроти (което показва наличието и на буле) и вероятно политарси. В един от надписите се споменава и колегия от шестима отговорници. В Нейне вероятно е съществувала и длъжността на главен жрец. В същото време по-малкият брой надписи от III в. и липсата сред тях на официални вероятно свидетелстват за загубата на градските права на местната община.

Информация за архитектурния облик на града почти липсва. Предполага се, че храмът на императорския култ трябва да се отъждестви със сграда, намираща се в централната част на м. Рукалото. Некрополът на селището заема м. Хилядница.

Населението на града е съставено от лица, преобладаващо с тракийски имена, но се срещат и нейни членове с гръцка и римска етнокултурна принадлежност.

В долината на Средна Струма трябва да се търси и Тристол. Въз основа на два надписа може да се предположи, че градът е бил разположен в м. Соракево, с. Хърсово. Разбира се, само наличието на надпис, споменаващ изрично Тристол, би решило проблема с неговата локализация.

С голяма доза сигурност може да се твърди, че античният град под дн. гр. Сандански може да е известният от изворите Партикопол. Градът възниква в

края на Траяновото или началото на Хадриановото управление, като вероятно с основаването му е бил натоварен Децим Теренций Генциан, провинциален управител на Македония по това време. Най-ранните епиграфски паметници, намерени в града, се отнасят именно към края на първата четвърт на II в. сл. Хр.

От Партикопол е известна крепостна стена, проучени са частично две обществени сгради – терми и театър, и няколко жилищни. Североизточно от града е регистрирано светилище. Некрополите заемат пространството западно и южно от града.

Подобно на останалите peregrinalните градове и в Партикопол са засвидетелствани градски институции. От епиграфските паметници, намерени в града, са известни градският съвет, народното събрание и най-висшият муниципален пост – този на политарсите и институтът на ефебите, който косвено свидетелства за институцията на гимназиона. В три надписа от града е документирана и длъжността на главен жрец. Освен нея, в два други надписа от града са споменати жрец и религиозното сдружение на οἱ συνκλιῖται νέοι.

От Сандански са известни две императорски писма, издадени от имп. Антонин Пий и от имп. Септимий Север и Каракала. Тези два документа свидетелстват за загрижеността, която имперската администрация е проявявала към благосъстоянието и просперитета на местните общини. Връзките на Партикопол с римската власт на провинциално ниво са видими и в почетния надпис на проконсула Корнелий Руф.

Населението на Партикопол, а най-вероятно и на другите градове в региона, се състои от три категории – граждани (πολιῖται), чужденци (ξένοι) и роби (δοῦλοι/ οἰκέται). През епохата на Принципата елитът на града се състои от лица с гръцка етнокултурна принадлежност, като по-голямата част от тях е романизирана.

Липсата на епиграфски паметници силно затруднява реконструирането на градските територии. С основаването на Нейне, Партикопол и вероятно Тристол (?) в района настъпват съществени промени. Възникването на Партикопол създава съществени териториално-административни и имуществени проблеми,

включително териториален спор между новоосновения град и Хераклея. Освен градските територии в долината на Средна Струма е съществувало и едно императорско имение, за което се предполага, че обхваща южните склонове на Пирин и част от долината на р. Струма.

Броят на известните селища, единични постройките, светилища и некрополи рязко се повишава в сравнение с предходния период. Открояват се седем зони, в които се наблюдава струпване на множество обекти и други пет района, в които археологически обекти почти не са регистрирани. Археологически от този период не са засвидетелствани крепости, но въз основа на няколко надписа и на случайно открито римско въоръжение може да се предположи, че такива е имало в землищата на с. Илинденци и Горно Спанчево.

В градските територии преобладава лица с тракийски произход като една част от тях се е романизирала, а друга - елинизирала. Тук лицата с гръцки имена са значително по-малко. Романизацията е най-силна в територията на Нейне и в долината на р. Пиринска Бистрица.

В основата на пътната мрежа могат да бъдат открити два пътя с междупровинциално значение. Освен тези главни за областта пътища, по-малки са осъществявали алтернативните транспортни връзки. Може да се допусне, че са били оползотворени и възможностите за речен транспорт по р. Струма.

Средна Струма през епохата на Домината (края на III в. сл. Хр. – края на IV в. сл. Хр.)

Вероятно първата война между Лициний и Константин засяга и Средна Струма. В същото време в началото на V в. Хераклея, Партикопол и античното селище при дн. Мелник са пострадали от земетресение, от което градът при с. Рупите не се възстановява в същия вид.

През късноримския период броят на известните епиграфски паметници е твърде ограничен, което затруднява изследването на административното устройство на градовете през този период. Същевременно през Домината постепенно се ликвидира градското самоуправление.

През този период в Хераклея е изграден градски площад, от който са проучени засводени верижни помещения, портик, гражданска базилика и стълбище. През първата половина на IV в. на два обекта в Хераклея е регистрирано силно опожаряване. Липсват преки данни то да е причинено от вражеска атака, но и този вариант не може да бъде напълно изключен.

В Партикопол продължават съществуването си повечето от сградите, познати от предходния период, и същевременно възникват и нови, като най-представителните са: голямата сграда под ГУМ и базилика № 1. В западната половина на града се обособяват занаятчийски комплекси. Възниква и нов некропол североизточно от града.

През IV в. долината на Средна Струма е разделена между градските територии на Хераклея и Партикопол. Сега броят на селищата, единичните постройки, светилищата и некрополите спада рязко, което се дължи най-вероятно на проблем на проучванията и не отразява реалната историческа картина. Предишните седем зони, в които се наблюдава струпване на селищни обекти, сега не са така ясно очертани и забележими. През късноримския период са засвидетелствани и седем крепости, всичките върху възвишения, доминиращи над околностите им. През този период постепенно започва да се налага и християнството, което първоначално е засвидетелствано в Партикопол, а впоследствие се разпространява и в селата.

Резултатите от дисертационния труд предоставят нова информация за селищния живот в долината на Средна Струма през римската епоха, но пораждат и множество нови въпроси, чиито отговори предстои да бъдат търсени и надявам се открити.

Справка за приносите на дисертацията

1. Направен е нов опит за реконструкция на селищния живот в долината на Средна Струма.
2. За пръв път са проследени историческите процеси в Македония през римската епоха и тяхното отражение в долината на Средна Струма.
3. Изследвана е административната организация на местните общини и техните контакти с римските власти в контекста на провинцията.
4. Направен е опит за реконструкция на градските територии.
5. Анализирани са етнокултурна принадлежност на местното население.
6. Използвана и критично осмислена е цялата налична археологическа информация за римската епоха от областта.
7. Извършено е за пръв път цялостно диахронно изследване на селищната система в долината на Средна Струма от елинистическия до късноримския период.
8. Направен е опит за реконструкция на пътните комуникации.

Публикации по темата на дисертацията

Колев, Ф. 2015. Топография и архитектура на Партикополис през римската епоха. В: Гюрова, М. (ред.) *Българско е-Списание за Археология, Supplementum 4 Филови четения културно-историческо наследство: проучване и опазване* (Доклади от докторантска конференция 15-16 декември 2014 г.) София, 159-173.

Kolev, Ph. 2017. The Road Communications in the Middle Strymon Valley During the Roman and Late Antique Periods. In: Nankov, E. (ed.) *Papers of the American Research Center in Sofia vol. 3. Sandanski and its territory during Prehistory, Antiquity and Middle ages. Current trends in archaeological research.* (Proceeding of an International Conference at Sandanski, September 17-20, 2015). Veliko Tarnovo, 144-151.